

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Vliv pořadí narození dítěte na vývoj jeho
osobnosti**

Eva Fárková

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra antropologie
Studijní program Antropologie
Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce
**Vliv pořadí narození dítěte na vývoj jeho
osobnosti**

Eva Fárková

Vedoucí práce:

RNDr. Vladimír Blažek, CSc.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1. ÚVOD	1
2. SOCIALIZACE.....	3
3. RODINA.....	5
3.1 Struktura rodiny	6
3.2 Interakce mezi rodiči a dětmi	7
3.3 Socioekonomické zázemí	8
3.4 Vliv tradice.....	10
3.5 Genealogie	12
4. SOUROZENECKÉ KONSTELACE	13
4.1 Prvorozený	14
4.2 Jedináček	17
4.3 Prostřední dítě.....	18
4.4 Benjamínek	19
4.5 Dvojčata	20
4.6 Shrnutí problematiky sourozeneckých konstelací	22
5. VĚKOVÉ ROZDÍLY MEZI DĚTMI	23
6. GENDER A POHLAVÍ	26
6.1 Rozdíl mezi dívkami a chlapci	27
7. POČET DĚTÍ V RODINĚ	30
8. INTELIGENCE.....	31

9. TRANSKULTURNÍ SROVNÁNÍ.....	33
9.1 Přístupy v České republice	33
9.2 Zajímavosti a odlišnosti jiných kultur.....	33
10. ZÁVĚR.....	37
11. SEZNAM LITERATURY.....	38
12. RESUME.....	41

1. ÚVOD

Pro naše vnímání světa, řešení situací a chování je velmi důležité, jak probíhalo naše dětství. Často se v odborné literatuře řeší období dětství, vztahy s rodiči, už méně ale vztahy se sourozenci, ačkoliv mnoho odborníků zastává názor, že sourozenecké konstelace velice silně utvářejí a ovlivňují naše charaktery a jednání.

Sourozenci jsou našimi prvními vrstevníky, které si nevybíráme (Vágnerová 1997: 122) a pořadí narození může silně ovlivnit pozici dítěte v rodině, jeho schopnosti a pozdější vztahy a postoje k okolí a určuje určité charakteristické osobnostní rysy, které se již v období předškolního věku výrazně projevují v jejich chování.

To, jací jsme a v jakém prostředí jsme vyrůstali, má silný vliv na to, jak si zařídíme budoucnost – koho si vezmeme, jaké budeme mít povolání, jak budeme vychovávat své děti a na další aspekty našeho života. Naše pozice v systému nám zajišťuje určité sklony k vlastnostem, nebo dokonce vlastnosti, které nás směřují k něčemu typickému (Leman 1997: 15). Alfred Adler pokládal pořadí narození dětí jako směrovku, která ukazuje člověku jeho budoucí postoje a vzorce chování (Drapela 2011: 43).

Již v tisíce let staré literatuře lze najít tematiku týkající se příběhů o bratrech, sestrách, sourozencích vůbec a jejich vztazích. Například v Bibli příběh Kaina a Abela, Jákoba a Ezaua nebo Josefa a jeho jedenácti bratrů.

Celý problém týkající se pohlaví a pořadí narození a věkového rozmezí mezi dětmi je velmi široký a těžko se zkoumá komplexně s respektem ke všem aspektům, které do problému zasahují. Pokusím se alespoň o jemný nástin, kdy se budu zabývat nejen pořadím narození a pohlavím, ale i ostatními faktory, které mohou sourozenecké konstelace přímo a někdy i fatálně ovlivnit. Budou to například ekonomické podmínky, tradice a mezikulturní rozdíly, demografické změny a podobně.

Vztah mezi osobnostními vlastnostmi a vrozenými předpoklady řešilo již mnoho psychologů. Zohledňování genetických faktorů je problematické, neboť ačkoliv mají sourozenci 50% společných shodných genů, ta druhá polovina se kombinuje dítě od dítěte zcela nahodile (Dostál 2007: 7). Jsme sice silně ovlivněni prostředím, ale přesto se některé vrozené reakce, které jsou podloženy naší genetickou výbavou, projevují.

Byly popsány minimálně čtyři typy temperamentu a ty jsou: smělý, optimistický, ostýchavý a melancholický. Za nimi jsou skryty určité mechanismy mozkové aktivity. V povahovém vybavení každého člověka jsou i přes toto dělení četné rozdíly. Pro všechny typy temperamentu může existovat jiný práh dráždivosti, reakce mohou trvat odlišnou dobu a mohou mít různou intenzitu (Goleman 1997: 207 - 208).

Temperament není při narození zcela dotvořený, je ovlivněn prostředím, ale nejde ho zcela potlačit či změnit, alespoň některé jeho projevy i navzdory snaze přetrvávají do dospělosti (Hamer a Copeland 2003: 18-19). Právě jeho dotváření je silně ovlivněno sociálním, kulturním a rodinným prostředím a pozicí jedince v systému.

Psychické vlastnosti jsou tedy zčásti dědičné a zčásti ovlivněné prostředím, ve kterém dítě vyrůstá. Dědičnost určitých vlastností má polygenní charakter – je ovlivněná více geny, které by izolovaně neměly žádnou váhu. Dědičná složka tudíž tvoří pouze predispozice k určité charakterové kvalitě (Vágnerová 1997: 5).

V mé práci se budu orientovat na složku získávanou, přičemž největší pozornost budu věnovat porovnání možností a aspektů, které jsou typické pro určitou pozici v rodině. Zaměřím se na to, jaký vliv na psychické vlastnosti a chování jedince má sourozenecká konstelace, pořadí a počet dětí a jejich pohlaví.

2. SOCIALIZACE

Hlavní roli v průběhu socializace¹ dítěte hraje pohlaví a prostředí. V souladu s kognitivním vývojem začnou děti své jednání řídit skrze osvojené genderové² stereotypy (McHale 1999: 990). Socializace probíhá díky každodenním interakcím s dalšími lidmi. Antropologickým pojmem, který se často srovnává se socializací, je enkulturace, což je proces učení se kultuře, který nám zprostředkovává nejen naše okolí, ale i média, školy, jazyk a podobně. Média a jazyk kulturu formují a znovu utvářejí skrze termíny a symboly, které k jejímu popisu užívají. Tímto způsobem nás jazyk a média socializují – enkulturují (Renzetti 2003: 208).

Pro správnou socializaci dítěte je nutná sociální interakce³ a kontakt se sociokulturním prostředím, který působí mnoha podmínky na dítě a rozvíjí v něm specificky lidské vlastnosti. Díky tomuto prostředí se dítě naučí chápat normy a sankce, osvojí si způsoby chování, které jsou vyžadovány (Vágnerová 1997: 7). Především primární socializační činitelé napomáhají k identifikaci dítěte, což je proces, kdy pochopí a ztotožní se s nepsanými pravidly jeho společnosti. Mezi nejvýznamnější primární činitele je zařazována zejména rodina (Vágnerová 1997: 8).

Rozvoj dětí a s ním ruku v ruce fyzické a sociální rozvíjení je velmi silně podmíněno možnostmi, které jsou dítěti poskytovány. Ať se jedná o sport, zájmové kroužky, nebo jakoukoliv činnost, která probíhá v interakci s vrstevníky dítěte, vše rozvíjí jeho schopnosti a individualitu (McHale 1999: 990). Velmi tudíž záleží na tom, jak volný čas svých dětí rodiče vyplní. Studie ukazují, že velmi úspěšný model je kombinace povinností

¹Socializace je soubor sociálních procesů, během nichž si děti osvojují sociální normy a hodnoty své kultury a vytvářejí si své vlastní „já“. Nejintenzivněji probíhá socializace v rané fázi dětství (Giddens 1999: 553).

² Gender je sociální rozměr pohlaví, zahrnující role a stereotypy pro určité pohlaví typické. Je kulturně determinován a je sociálním konstruktem. Zahrnuje vzory chování, jednání, emočního prožívání a projevů, stejně jako i soubor vlastností a charakteristik jedince, které označujeme za přirozené (Bukovská 2011, 1).

³ Sociální interakce je kontakt s lidmi, veškeré naše komunikace jsou zároveň interakcemi. Mohou být formálního či neformálního charakteru (Giddens 1999, 553).

(například jednoduchých domácích prací) a aktivit „za odměnu“, které probíhají v kruhu vrstevníků.

Vliv na vývoj dítěte nemá samozřejmě pouze rodina, ve které vyrůstá, ale jak jsem již zmínila, tak jsou to další socializační instituce, jako je například škola a zájmové skupiny. Pokud budeme mezikulturně srovnávat míru vlivu rodiny a těchto dalších institucí, zjistíme, že zatímco v naší západní společnosti má prvotní význam rodina, v rozvojových zemích hraje hlavní roli škola. Je ovšem nutné vzít v úvahu, že výsledky jsou vždy relativní (Hirschová 2011: 16).

V psychologii se uvádí několik životních aspektů, které silně ovlivňují socializaci jedince a při kterých hraje rodina a sourozenecké konstelace velmi silný vliv, jsou to tyto: psychický (závislý na interakcích a podmínkách od okolí) a sociální (předepsaný systémem společnosti – stanovený věk pro nástup do školy, hranice zletilosti a další). Popisuje se ještě biologický aspekt, ovšem ten je daný zráním a biologickými dispozicemi, na kterých se nijak silně nepromítá prostředí. Jako jediný případ, kdy by se dalo považovat biologické mezníky jako ovlivněné prostředím, bych označila situaci, kdy materiální zázemí rodiny omezuje, nebo naopak podporuje zdravý vývoj – vyvážená a pestrá strava a podobně (Vágnerová 1997: 11).

Rodiče jsou, jak jsem již zmínila, v socializaci dle Hustona (1983) a Katze (1987) klíčovými aktéry (v McHale 1999: 991). V tomto vývojovém procesu hrají podle některých autorů důležitější roli muži – otcové, než ženy – matky (McHale 1999: 991). Susan McHale ve svém výzkumu doplňuje, že v socializaci je ještě jedna velmi důležitá postava, která silně ovlivňuje dítě, a tou je jeho sourozenec, což bývá často opomíjeno (McHale 1999: 991). Jeden z nejdůležitějších faktorů, který vývoj ovlivňuje, je možnost srovnání sebe sama se sourozencem (McHale 1999: 991). Dokonce, i pokud rodiče zkusí vychovávat každé dítě jinak, úsilí je bezvýsledné, protože děti v prostředí rodiny vidí komunikaci rodičů se sourozencem, a tím pádem různé tlaky, které jsou rozdílně vyvíjeny na každé dítě zvlášť, mají podle mnoha autorů (Hoffman 1991, Lytton

a Romney 1991, Russell a Saebel 1997, Siegal 1987) vliv na všechny sourozence v jednom prostředí (McHale 1999: 991).

3. RODINA

Fungování rodiny⁴ se díky globalizaci a zcela jinému způsobu života za posledních několik desetiletí velice proměnilo. Lidé jsou více mobilní, za prací cestují na velké dálky, ale mají k dispozici internet, osobní počítače, mobilní telefony a bezvadné cestovní podmínky, takže v dnešní době není problém, aby jeden z rodičů pracoval daleko od domova a druhý se staral o rodinu. Kromě toho došlo k výraznému uvolnění v ohledu chápání genderových stereotypů. Matky už nejsou díky předsudkům zavírány do domácnosti před celým světem, ale mohou pracovat z domova, nebo za ně jejich mateřskou dovolenou čerpají otcové.

Tyto nové technologie a prudký nárůst flexibility vedl k velmi revolučním změnám v chápání a budování dnešních rodin (Yang a kol. 2004: 1300). Na druhé straně ale narostl počet konfliktů, což může být následek toho, že se klade podstatně větší důraz na kariéru a v důsledku neslučitelnosti pracovních a rodinných povinností dochází častěji k rodinným problémům, konfliktům, mezi rodiči a nedostatkům osobního kontaktu s dětmi (Yang a kol. 2004: 1303).

Pro rodinu a chování člověka vůbec je typické nevědomé respektování takzvané *K-strategie*, která se vyznačuje důrazem na produkci menšího množství potomků, kterým je věnována velká a všestranná péče, která trvá velice dlouho (v porovnání s ostatními živočichy se měří na roky) a soustředí se na kvalitu potomků. Opakem je *r-strategie*, která klade silnější důraz ne na kvalitu potomků, ale na jejich

⁴ Rodinu v tomto kontextu chápou jako skupinu lidí, která je spojena pokrevním svazkem, manželstvím či adopcí. Rodina tvoří ekonomickou jednotku, její členové jsou zodpovědní za výchovu dětí. Každá kultura vymezuje hranice rodiny odlišně (Giddens 1999, 552).

kvantitu, takže upřednostňuje větší počet na úkor investic, které do nich vloží.

3.1 Struktura rodiny

Rodinná struktura má velmi silný vliv na vývoj dětí, speciálně v ohledu na to, zda je kompletní či není. Proto je nutné zmínit faktory, které mohou v rámci domácnosti tyto vztahy silně ovlivnit, nebo dokonce změnit. Jedním z těchto faktorů je takzvaná *Stress theory*, která je založena na předpokladu, že změny v rodinné struktuře, jako je rozvod, noví partneři rodičů, ztráta práce či změna bydliště, vedou k tak výrazným změnám, že redefinují status rodiny (Hirschová 2011: 14).

Po porovnání výsledků dětí z úplných a neúplných rodin bylo prokázáno, že děti z neúplných rodin mají v průměru horší studijní výsledky a zároveň častěji dosáhnou nižšího formálního vzdělání, než ty, které žijí v kompletní rodině (Hirschová 2011: 14).

Pokud se spojí dvě rodiny – děti ženy a děti muže, a vytvoří novou, nastává hodně změn a problémů. Ty spočívají především v tom, že doposud měly děti v každé z jejich původních rodin určité postavení, které se ale v kontextu s dalšími dětmi zákonitě promíchá a oni ztratí dlouho budovanou pozici prvorozeného, prostředního a benjamínka. U „krajních“ sourozenců je tlak znatelnější, protože jejich pozice byly v minulosti jasně dané a obě každá svým způsobem výhodné (Leman 1997: 41).

Výchova dětí je ovšem silně ovlivněna dědičností, protože jen díky určitým vlastnostem se rodiče chovají k dětem určitým způsobem a to ovlivňuje jejich psychický vývoj (Vágnerová 1997: 6).

Pořadí narození rodičů se specificky promítá do jejich vztahu k dětem. Každý rodič má tendenci ztotožnit se s dítětem, které zaujímá stejnou pozici jako on (Leman 1997: 35).

3.2 Interakce mezi rodiči a dětmi

Kvalita interakce mezi rodiči a dětmi má velký vliv na emoční inteligenci⁵ a schopnosti dítěte. Udržení intenzivní komunikace rodičů a dítěte je velmi důležité právě v období, kdy přichází do rodiny další potomek. Udržení pozitivního vztahu s prvorozeným je cesta k tomu, aby se snáze vyrovnalo s tím, že již není středem pozornosti sám a s nadšením přivítal a respektoval svého sourozence (Kramer a Ramsburg 2002: 2).

Důležitým bodem je, že by dítě mělo o příchodu nového sourozence vědět dříve, než se narodí. Už změna chování členů rodiny v souvislosti s matčiným těhotenstvím, je pro dítě zcela nová a nepochopitelná, a proto je třeba mu vše srozumitelným jazykem vysvětlit a navnadit ho, aby se na příchod nového člena rodiny těšilo, čímž se zabrání jeho obavám a uzavření se do sebe. Naopak je ale nutné s takovým sdělením počkat minimálně do doby ukončení prvního trimestru těhotenství, kde je vysoké riziko potratu, protože dítě by mohlo být velmi zklamané a zároveň očekává příchod nového sourozence velice brzy poté, co se o něm dozví. Na druhé straně není dobré se sdělením čekat příliš dlouho, protože hrozí, že se novinu dítě doslechne od někoho jiného, což je pak špatně snášeno a bývá to ze strany dítěte chápáno jako velká zrada a zklamání. Bývá lepší spojit dobu příchodu dítěte s nějakým okamžikem v roce, které dítě chápe, aby to pro něj bylo lépe představitelné a pochopitelné, například s Vánoci (Kramer a Ramsburg 2002: 6). Doporučuje se vzbudit v dítěti realistická očekávání, připravit ho na to, že dojde k určitým změnám, že matka bude muset do nemocnice a podobně. Dále pak číst příběhy o příchodu dítěte, chodit na návštěvy k příbuzným nebo známým, kteří miminko již mají, aby si dokázalo dítě vytvořit představu toho, jak bude vše probíhat (Kramer a Ramsburg 2002: 6).

Pokud je starší dítě vedeno k péči o mladší sourozence, může to mít pozitivní vliv na jeho studium – stane se zodpovědnějším a zvýší to jeho

⁵ Emocionální inteligence vyjadřuje míru schopnosti jedince vyrovnávat se s vlastními emocemi a sladit je s emocemi ostatních (Giddens 1999, 556).

šance na úspěch v dalších etapách jeho života (Booth aKee 2005: 7). Někdy nastane situace, kdy jediným řešením je, že starší dítě opustí pozici studenta a nastupuje do role pracujícího, aby pomohl se zajištěním rodiny (Booth a Kee 2005: 7).

3.3 Socioekonomické zázemí

Počet a pohlaví dětí má silný vliv na strategie financování jejich studia. Je dokázané, že čím se počet dětí v rodině zvyšuje, tím se úroveň jimi dosahovaného vzdělání snižuje. Stejně tak způsob trávení volného času se s růstem velikosti rodiny proměňuje.

Děti představují v kontextu větší rodiny konkurenci v boji o omezené zdroje – ekonomické i interakční (interakční ve smyslu toho, mezi kolik dětí je nucen rodič rozdělit svůj čas a energii), čím více dětí, tím méně materiálních i sociálních zdrojů pro každé z nich (Powell a Steelman 1989: 134-135). Ekonomické prostředky, především v podobě peněz jsou z jednoho na další děti nepřenositelné, zatímco majetek hmotného charakteru (knihy, oblečení, hračky a podobně) může být dětmi sdílen. Stejně intelektuální investice do prvního potomka mohou být společnými, protože prvorozený může zaujmout roli lektora a předávat vědomosti mladším sourozencům. Ačkoliv jsou dnes i jiné možnosti, jak financovat studia, zdroje ze strany rodičů jsou stále hlavním pramenem pro vysoké procento studujících (Powell a Steelman 1989: 136).

Jak, jsem již naznačila, čím více je sourozenců, tím klesá možnost, že budou moci studovat, tím spíše na soukromých univerzitách. Zároveň s počtem dětí stoupá nemožnost matky uplatnit se na trhu práce, tudíž klesají materiální prostředky rodiny a zvyšuje se možnost rozvodu (Caceres - Delpiano 2005: 1).

Děti z vícečetné rodiny mají menší možnost jít studovat, tím se zvětšuje pravděpodobnost, že budou mít nižší platové ohodnocení, než děti s menším počtem sourozenců (Caceres – Delpiano 2005: 1).

Z hlediska rozdělování zdrojů v rodině, zvláště pokud jsou omezené a nestačí pro všechny děti, mají obvykle přednost chlapci, protože muži jsou stále symbolicky spojováni s vyšším statusem⁶, než jaký je nutný u žen. Jedním z důvodů je i fakt, že vysokoškolsky vzdělaní muži mají lepší platové podmínky než stejně vysokoškolsky vzdělané ženy.

Vliv na přerozdělování zdrojů na úrovni rodiny má tedy stále i v dnešní době gender. Pro jednodušší interpretaci, pokud jste žena a máte více sourozenců, je výhodnější mít sestry, než bratry, protože v případě, kdy máte bratra, jsou domácí zdroje přerozdělovány většinou směrem k němu, zatímco pokud jde jen o dívky, zdroje se dělí s větší vyrovnaností. Vyšší počet bratrů je pro financování studia větší překážkou, než vyšší počet sester. Z toho důvodu je častější hledání alternativních zdrojů mimo rodinný rozpočet početnější u sourozenců, mezi kterými se objevují chlapci, než u skupiny sourozenců složené z dívek (Powell a Steelman 1989: 137).

Je mnoho hypotéz, ze kterých vyplývá, že velikost rodiny a pořadí narození dětí ovlivňuje strategie financování jejich vzdělání (Booth a Kee 2005: 5). Vliv na to, zda je do prvního dítěte investováno více či méně finančních prostředků má zčásti i věk rodičů. Ti mohou být při narození prvního potomka velmi mladí a tím pádem je možnost, že budou v horší ekonomické situaci než starší páry. To může být důvod pro dotování spíše dalších dětí, než prvního (Booth a Kee 2005: 6).

Ekonomická situace je tedy velmi silným aspektem pro řešení rodinných situací, jako je například volba druhu a výše vzdělání dětí (Booth a Kee 2005: 6).

Zvláštními případy spojenými s nejen ekonomickým zázemím se zabývá *Resource dilution theory*, kterou znovu oživil Anastasi (1956) a pojmenoval Blake (1986). Tento model se zabývá materiálním zázemím a ekonomickými zdroji v rodině, které mají lví podíl na redistribuci vzdělání

⁶ Status je míra prestiže, která je většinou spojena s určitým životním stylem a kterou má člověk v očích jeho okolí. Může být pozitivní či negativní anotaci (Giddens 1999, 554).

mezi dětmi v jedné rodině. Hlavní dva ukazatelé, kteří spolu silně korespondují, jsou velikost zdrojů a počet dětí, mezi které mají být zdroje rozděleny. Čím více dětí a méně zdrojů, tím klesá možnost poskytnout všem prvotřídní a vysoké vzdělání (Hirschová 2011: 21). Existuje spousta typů zdrojů, mezi něž patří i negativní zdroje, za které může být považováno třeba zneužívání dětí rodiči, což je případ, kdy by bylo výhodné mít více sourozenců (Hirschová 2011: 23).

Dalším modulem je *Teorie alokace zdrojů*, která vychází z představy, že ve smíšených rodinách dochází k rozdělování zdrojů nerovnoměrně, protože rodiče mohou upřednostňovat nároky svých biologických dětí (Hirschová 2011: 30).

3.4 Vliv tradice

Ve svém výzkumu Susan McHale mimo jiné zjistila, že je rozdíl v založení rodiny, kde dítě vyrůstá. Více tradičně založená rodina klade silnější důraz na genderové rozdělení rolí, u děvčat preferují hračky, které korespondují s rolí ženy – hra na vaření, péče o panenku, a podobně, na straně druhé u chlapců dávají přednost stavebnicím nebo aktivitám, kde se něco organizuje, či vyrábí. Opositem jsou méně tradiční rodiny, kde se tyto hranice částečně stírají, děti od sebe nejsou tak silně oddělené podle pohlaví a procesy učení se rolím probíhají podobněji. Výsledkem je to, že děti pak jinak vnímají svou genderovou roli a mají jednodušší postavení v navazování kontaktů a sebeprosazování se (McHale 1999: 991).

Výzkumy dokonce prokázaly, že preference samotných dětí pro určité činnosti byly těsně spojeny s mírou tradičnosti jejich domova (McHale 1999: 992). Studie měla kromě toho dokázat, že se ve vývoji dítěte odráží pohlaví jeho sourozence a míra tradičnosti rodiny, ve které vyrůstá (McHale 1999: 993). Kromě toho byl zjištěn i fakt, že otcové preferují mnohem častěji tradiční výchovu, zatímco matky jsou v tomto ohledu liberálnější a otevřenější novým trendům (McHale 1999: 993). Během studie týmu Susan McHale bylo také zjištěno, že fakt, jak silně jsou rodiče tradičně založení, závisí na vzdělání, což souvisí s vyšší mzdou a pracovní

prestiží. Čím nižší vzdělání a mzda, tím větší důraz na tradici a větší ignorace nových trendů (McHale 1999: 994).

Z výzkumu vyplynulo, že sourozenci stejného pohlaví na sebe působí silněji v oblasti osobnostního vývoje, než sourozenci rozdílného pohlaví (McHale 1999: 998). Postoje matky nemají na děti tak silný vliv, jako postoje otce, obzvláště, je-li otec tradičněji založený (McHale 1999: 998).

V méně tradičních rodinách měli kupodivu o „ženské“ aktivity u druhorozených větší zájem chlapci, než dívky, v porovnání s druhorozenými dětmi v tradičněji založených rodinách (McHale 1999: 999). U méně tradičních rodin se stírá dělení na výhradně „ženské“ a výhradně „mužské“ aktivity (McHale 1999: 999). V rámci snahy dohnat staršího sourozence v kvalitách se druhorozené děti dle výzkumu více angažovaly v domácích pracích, než jejich starší sourozenci (McHale 1999: 999).

V tradičních rodinách, kde má silný vliv otec, zaujímá prvorozený syn výjimečný status, což znamená kromě jiného minimální povinnost účastnit se domácích prací, zejména „ženských“ (McHale 1999: 1000). Bylo zjištěno, že sourozenci odlišného pohlaví v tradičnější rodině od sebe byli více rozdílní, než sourozenci opačného pohlaví v méně tradičních rodinách (McHale 1999: 1000).

Jedním vysvětlením, proč se vliv matky promítá do socializace potomků méně, než vliv otce, je fakt, že v tradičněji založených rodinách je hlavou rodiny a primárním živitelem muž, tudíž on udává rodině směr a je ústřední postavou (McHale 1999: 1002). Závěrem bylo zjištěno, že existují větší rozdíly mezi aktivitami a vlastnostmi prvorozených opačného pohlaví, než mezi aktivitami u druhorozených dětí opačného pohlaví (McHale 1999: 1002).

Studie mimo jiné ukázala, že první dítě je vystaveno silnějšímu tlaku identifikovat se s představami rodičů, než dítě druhé, a to platí zejména v tradičnějších rodinách (McHale 1999: 1002).

Důležitou roli hraje vedle zmiňované míry tradičnosti také kulturní orientace rodiny i v situacích, kdy se jedná o dědictví, majetek se většinou nedělí a přednost mají téměř vždy prvorození, ti se učí pokračovat v rodinné tradici, naopak další děti se musí připravit studiem na vykonávání jiných profesí (Booth a Kee 2005: 8).

3.5 Genealogie

Věk a gender nejsou jediným faktorem určujícím pozici v sociální struktuře⁷. Hodně záleží i na genealogické⁸ pozici, systému příbuzenství a stratifikaci celé společnosti, ve které se jedinec nachází (Jackson 1977: 341). Podle Lévi-Strausse neznamena příbuzenský systém pouze souhrn pokrevních pravidel v objektivních vazbách a liniích. Je to struktura, která existuje pouze v lidském vědomí. Jedná se o libovolný systém reprezentací, ne o reálně existující vazby. Pro každou kulturu je příbuzenství trochu jiný pojem, zahrnuje do něj své členy na základě různého kódu a všechny pozice mají svou specifickou funkci a význam. Z toho plyne, že i pořadové umístění sourozenců má v kultuře speciální klíčování a každé z dětí tím pádem zaujímá zcela odlišnou pozici a sociální roli (Jackson 1977: 341). Je nutné zdůraznit, že příbuzenství není nikdy zcela průhledný systém, většina členů je mezi sebou spojena více než jedním způsobem, jednou vazbou (Jackson 1977: 38).

Dvojčata mají speciální pozici v genealogickém systému, protože mezi nimi neexistuje věková diference. Jsou to vlastně dvě osoby v jedné a mnoho kultur je vnímá velice odlišně (Jackson 1977: 345).

Je nutné vzít v úvahu rozpor mezi „předurčením“ na základě pozice a osobnostními vlastnostmi, které mohou donutit skupinu, aby přehodnotila nastavení – starší syn může být silně podobný otci, ale mladší syn může naopak disponovat lepšími znalostmi, což je případ, kdy by se vyplatilo

⁷ Sociální struktura je soubor vzorců interakcí mezi jedinci ve skupině (Giddens 1999, 553).

⁸ Genealogická pozice referuje k pozici člověka v příbuzenském systému jeho kultury.

nenásledovat slepě stará dogmata a do čela rodu posadit schopnějšího (Jackson 1977: 348).

4. SOUROZENECKÉ KONSTELACE

Vzhledem k osobnostním dispozicím a vrozeným aspektům lidského charakteru a temperamentu není možné komplexně popsat typický model prvorozeného dítěte, prostředních a posledních dětí. Je nutné připustit, že jsou oblasti, které jsou velice často typické pro jednu z výše uvedených rolí, avšak vždy se najde výjimka, která může vybočovat, ať již pouze v určitých aspektech, či v jejich drtivé většině. Pokusím se popsat tu většinu, pro kterou jsou tyto typické vlastnosti společné, ale s předpokladem, že samozřejmě může existovat situace, kdy se najde člověk, který se s mou prací neztotožní.

Dítě pod vlivem svých dalších sourozenců získává specifické vlastnosti (Adler 1995: 105) a každé dítě v rodině je zpravidla nejvíce ovlivňováno osobou, která je bezprostředně nad ním, tedy jedináček či prvorozený rodiči, prostřední dítě prvorozeným a nejmladší druhorozeným, v případě pouze dvou sourozenců prvorozeným (Leman 1997: 180).

Sourozenecké vztahy se mění v závislosti na věku a počtu dětí, což jsou faktory, které odrážejí vývojovou úroveň dítěte. V období předškolního věku bývají tyto vztahy ambivalentního charakteru, mohou spolu kooperovat při aktivitách, ale také soupeřit o pozornost rodičů, hračky a podobně. Starší sourozenec může sloužit jako vzor, společník a zároveň zdroj jistoty a bezpečí. Vzájemný vztah sourozenců výrazně závisí na chování rodičů (Vágnerová 1997: 122). Nesmíme nevíť v úvahu sourozeneckou rivalitu, ta je nevyhnutelná. První dítě se musí vyrovnat se ztrátou pozornosti ze strany rodičů, nebo alespoň s jejím omezením, protože ta se začne soustředit na další dítě (Kramer a Ramsburg 2002: 1). Sourozenci se předhánějí v zisku rodičovských

investic – lásky, péče, pozornosti a přidělu ekonomických a materiálních prostředků (Dostál 200: 8).

4.1 Prvorozený

První dítě se v korespondenci s tím, že je ve středu pozornosti, naučí chovat velice egoisticky (Adler 1995: 105). Pro prvorozeného je fatální změnou jeho „svržení z trůnu“, což je situace, kdy přijdou další sourozenci. Prvorozený přestává být středem pozornosti a těžko snáší nutnost dělit se o ni. Tomuto zvratu ve vývoji již další sourozenci vystaveni nejsou, protože nezažijí ten okamžik, kdy jsou jediným dítětem (Adler 1995: 105). Protestem prvorozeného proti „svržení z trůnu“ je mnohem silnější tendence k respektování moci a nadřazeného principu, než jakou disponují později narozené děti (Adler 1995: 106), což potvrzují práce historika F. Sulloway, který navázal na Francise Galtona⁹. Dle něj mají starší děti sklony k respektování starých zavedených pořádků, zatímco mladší potomci k jejich porušování a hledání jiných, nových řešení (Dostál 2007: 6).

Podle K. Lemana (1985) jsou pro každou pozici mezi sourozenci typické určité vlastnosti. Pro prvorozeného jsou to: perfekcionismus, spolehlivost, svědomitost, systematicčnost, kritičnost, vážnost, děláním si seznamů. Prvorození jsou často studijní typy, jsou analytičtí a skeptičtí, zaměřeni na cíl, obětaví, vstřícní, konzervativní, formalisté, loajální, snažící se prosadit a spoléhat jen sám na sebe. Věří v autoritu, řád a rituály (Leman 1997: 48). Prvorození podle výzkumů chodí a mluví dřív, než později narozené děti. Mají rádi přesnost a jsou vážní. Chtějí vědět, co se bude dít, kdy a jak, mají rádi zorganizovanost a bezchybnost. Většinou nemají v oblibě překvapení (Leman 1997: 50). Obvykle cítí silnou potřebu být chváleni. Prvorozený byl také charakterizován jako nejinteligentnější a silně dominantní (Zajonc a Markus 1975 v Minnett a kol. 1983: 1065). Dominantní role prvorozeného dítěte je podtržena i tím,

⁹Francis Galton (1822-1911) jeden z průkopníků moderní statistiky a autor studií o měření inteligence. Zabýval se též eugenikou (Budil 2003, 131).

že pokud se obě (všechny) děti účastní nějakých společných aktivit, tak starší sourozenec vždy zaujímá roli učitele či jakéhosi instruktora, zatímco mladší dítě automaticky přijímá pozici submisivního, podřízeného, školeného žáka (Minnett a kol. 1983: 1065).

Se sympatiemi pro organizovanost a pro systém ve všem souvisí další velmi častý rys starších dětí, jímž je perfekcionismus – mají silnější tendence plnit své úkoly svědomitě a systematicky. Bývají cílevědomí a vytrvalí. Respektují autority a dodržují pravidla, často zaujímají profese, kde mohou někoho řídit a vyžadují přesnost. Vzhledem k důrazu na přesné a zodpovědné plnění předpisů jsou prvorození více neurotičtí a kritičtí, a to i sami k sobě (Dostál 2007: 11). Pro perfekcionisty a tím pádem pro prvorozené (a jedináčky) je typické splňovat požadavky až do úplného vyčerpání a chápat život jako boj, zkoušku nebo závod, který se musí za každou cenu vyhrát (Leman 1997: 166).

Pozice staršího je spojována s důrazem na pomoc, děti si připadají větší a užitečnější, když jako starší mohou něco nového naučit mladšího sourozence, kromě toho je tato pečující funkce pozicí, které se tomu mladšímu nemůže nikdy dostat (Kramer a Ramsburg 2002: 9). Výuka mladšího sourozence pozitivně stimuluje intelektuální vývoj staršího dítěte (Retherford a Sewell 1991, 141). Prvorození dokonce rádi chodí do školy a úspěšným studiem legitimují svou výsadní pozici v rodině (Leman 1997: 56).

Existují dvě skupiny prvorozených – jedni jsou obětaví a vstřícní, druzí jsou asertivní a musí být po jejich (Leman 1997: 52).

Ti „druzí“ prvorození mají silnou potřebu být ve všem nejlepší a zaujímat vedoucí postavení, i pokud za to mají zaplatit velkou daň – zdraví, vztah, volný čas a jiné (Leman 1997: 53).

Lze rozlišit výrazné rozdíly v sociální citlivosti (reakce na cizí lidi a předměty) mezi dětmi prvorozenými a dětmi, které se narodily později (Collard 1968: 325). Matky během výzkumu potvrdily, že jejich první dítě bylo citlivější na určité podmínky a dříve projevilo strach, nebo začalo

plakat, než dítě další. Stejně tak se ukázalo, že i v dospělosti jsou prvorození náchylnější na stresové situace a snášejí je hůře, než jejich mladší sourozenci (Collard 1968: 328).

Ve chvíli, kdy prvorozenému přibude sourozenec, zažívá starší dítě traumatický šok, nastane totiž dle Adlera (1935) situace, kdy se musí vyrovnat s tím, že již není středobodem celé rodiny a že je nutné se o rodičovskou lásku a péči rozdělit s novým přírůstkem (Dostál 2007: 10). Vedle toho se stává pečovatelem o mladšího sourozence, s čímž roste zodpovědnost. Třetím aspektem je speciální postoj rodičů k řešení mezi-sourozeneckých konfliktů, vina je zpravidla podle Lemana (2006) připisována staršímu dítěti, neboť ono má „mít rozum“ a respektovat a chránit mladšího (Dostál, 2007: 10). Ze snahy vyrovnat se s tímto faktem, pramení typický příklon prvorozených dětí k zaběhlým pravidlům a zásadám, konzervatismus a výraznější skeptičnost k novotám, než jakou disponují další děti.

K závěru této kapitoly bych ráda poukázala na jednu zajímavost. Lidé s vadou řeči, např. (koktavostí), jsou většinou prvorození. Mají ze svého charakteru jeden dominující faktor – jsou perfekcionisté, mají úzkostlivý strach z toho, že udělají chybu, nepřiměřeně se snaží a jejich strach z představy, že udělají chybu, jim k neúspěchu pomáhá (Leman 1997: 76).

Jak vyplývá z této charakteristiky, prvorození mají silnější motivaci k tomu, aby dosáhli úspěchu. Je pro ně typické, že si často podvědomě hledají práci, která vyžaduje přesnost, výdrž a duševní sebekázeň. V oblasti medicíny, vědy, inženýrství, programování, novinářiny a právních povolání bylo zjištěno převažující procento prvorozených či jedináčků (Leman 1997: 16). Hodně politiků a studentů vysokých škol (především exaktních oborů) je prvorozených nebo jsou jedináčci (Dostál 2007: 10). Z prvních třidvaceti kosmonautů, kteří letěli do vesmíru, bylo jedenadvacet prvorozených nebo jedináčků (Leman 1997: 15).

4.2 Jedináček

Popis osobnosti jedináčka je velmi podobný, jako u prvorozeného dítěte (Dostál 2007: 11). Protože jedináčci nebyli vystaveni kontaktu s dalšími sourozenci, mají často v dospělosti větší problém s navazováním vztahů a vybírají si partnery s velkým věkovým rozdílem – ať už hodně mladší, či hodně starší (Dostál 2007: 11), protože jedináčci, s kým se mohli v dětství identifikovat, byli jeho dospělí rodiče (Leman 1997: 61).

Jedináček není vystaven častému kontaktu s vrstevníky a nenaučí se s největší pravděpodobností zvládat situace na úrovni symetrických vztahů na takové úrovni jako ostatní děti. Má oslabené vnímání solidarity a samostatnosti, neboť nebyla péče rodičů rozdělena mezi více dětí. Neupíná se na něj pouze péče a pozornost, ale také obavy a veškeré nároky (Vágnerová 1997: 203).

Jedináčci jsou také, stejně jako prvorození, dvojího druhu. První skupinou jsou jedináčci, jejichž rodiče měli v plánu mít více dětí a z nějakých důvodů se tomu tak nestalo. Tyto děti jsou často vystavené velké péči a lásce, která byla původně určena pro více dětí, proto jsou mnohdy zhýčkané a sebestředné.

Druhou skupinou jsou jedináčci, jejichž rodiče chtěli mít jen je a dodrželi to. Ti bývají vystaveni velkým tlakům a nárokům, obdobně jako prvorozené děti a s největší pravděpodobností budou stejně jako oni tíhnout k perfekcionalismu (Leman 1997: 62).

Mnozí jedináčci jsou složením prvorozeného a benjamínka v jedno - na jednu stranu jsou od nich očekávány velké věci, na straně druhé jsou miláčkem a pokladem rodiny (Leman 1997: 63).

Pokud vyrůstá jedináček v prostředí, kde jsou na něj kladeny až příliš vysoké nároky, může to vést k sebestřednosti, stresu a pocitu neschopnosti. Ačkoliv se bude sebevícе snažit, nikdy v očích jedináčka nebude vše dokonalé a správně. Bude se snažit vybičovat ke stále lepším a lepším výsledkům, i za cenu toho, že ho to zničí (Leman 1997: 68).

V týmu se jedináček realizuje docela těžko, jelikož je zvyklý jednat jen sám za sebe (Dostál 2007: 11).

Specifický problém se otevírá pro chlapce jedináčky, kteří vyrůstají jen s matkou. Takoví chlapci nemají možnost identifikovat se s mužskou rolí a bývají v kontextu svých sociálních vrstevníků znevýhodněni. Extrémní vyústění takové situace může mít za následek přílišnou závislost na matce a ztráta maskulinních rysů. Riziko tohoto osobnostního vývoje je nejvyšší před pátým rokem chlapcova věku (Vágnerová 1997: 119).

4.3 Prostřední dítě

Pozici prostředního dítěte je těžké definovat, já do termínu „prostřední“ budu zahrnovat všechny děti, které se narodily ne jako první a ne jako poslední v rodině. Už právě tento fakt, že nejsou ani první ani posledními dětmi z nich dělá velmi těžko popsitelnou kategorii, jsou velmi tajemní a můžou se mezi sebou hodně odlišovat, protože sem může patřit jak druhé dítě ze tří, tak sedmé či třetí z osmi a podobně.

Jejich charakter tedy kromě faktu, že se nenarodili tak brzo, aby zaujali pozici prvního vedoucího a náročného, ale ani tak pozdě, aby jim bylo povoleno a tolerováno vše, co je tolerováno nejmladším, lze velmi těžko zobecnit (Leman 1997: 87). Jeho vlastnosti je velmi těžké popsat, protože jsou obvykle rozporuplné a hodně záleží na konkrétním člověku (Leman 1997: 89).

Často se cítí sevření z obou stran a přehlížení, neboť jsou zastíněni výrazným prvorozeným a posledním narozeným sourozencem (Leman 1997: 89). Aby si prostřední dítě vynahradilo tyto pocity, mnohem více než kterýkoliv jeho sourozenec se upne na přátele ze skupiny vrstevníků, také v průměru co nejdříve opouští rodinu a stává se z něj, oproti staršímu sourozenci, volnomyšlenkář (Leman 1997: 91). Prostřední děti jsou v porovnání s ostatními sourozenci nejvíce uzavřené a samotářští a striktně monogamní (Leman 1997: 93).

Jejich pozice v rodině jim poskytuje skvělé umění vyjednávání a hledání kompromisů, takže ideální zaměstnání pro ně je třeba v oblasti diplomacie, zároveň jsou mírumilovnější (Dostál 2007: 13). Na druhé straně mají stejně jako nejmladší děti sklon k rebelství a děláním změn v zaběhnutém řádu světa – často mezi ně patřili objevitelé a cestovatelé nebo reformátoři a podobně (Dostál 2007: 13).

Dalo by se říci, že alespoň v něčem má výhodu nad prvorozeným sourozencem, a tou je okamžik, kdy se narodí. Ten mu nabízí a vystavuje ho podstatně více podnětům, než bylo možno zajistit prvorozenému, který byl ve stejné situaci v kontaktu pouze s rodiči (Collard 1968: 332).

Skupina tří sourozenců vytváří zajímavou konstelaci, kde prostřední dítě bývá charakteristické svou nenápadností, nenáročností a nevyhraněností. Nemají vlastní potřebu výjimečnosti, ale jejich pozice je naučí být tolerantním, vytrvalým a trpělivým (Vágnerová 1997: 207).

Pokud vše shrneme, prostřední dítě má sklony k tomu být vyjednač, nezávislý a individualista, vyhýbat se konfliktům, mít mnoho přátel, silné vazby k vrstevníkům, ale málo fotek v rodinném albu (Leman 1997: 93).

4.4 Benjamínek

Nejmladší dítě se rodí do rodiny jako ten nejslabší člen a tato pozice mu zůstává, proto často trpí pocitem méněcennosti, ten v nich vzbuzuje touhu být čím dál lepší a snažit se dohnat starší sourozence (Dostál 2007: 14).

Benjamínek se musí vyrovnat s tím, že jeho starší sourozenci uměli a umí všechno lépe a dřív. Vyrovnává se s tím po svém, snaží se za každou cenu upoutat svou pozornost a dělá mu dobře, když se mu to daří. Touží po chvále a povzbuzení (Leman 1997: 103). Nejmladší děti v rodině jsou tudíž typičtí extroverti, baviči a umí manipulovat s lidmi, jsou srdeční, nekomplikovaní, bezstarostní, někdy rozmazlení, netrpěliví, prudcí a snílci (Leman 1997: 101). Ve většině nemají smysl pro pořádek, ale umí jednat a pracovat s lidmi a úspěch mají jako obchodníci. Rádi se

předvádějí a vyčnívají z průměru, jsou exhibicionisté a bouří se proti systému (Leman 1997: 114). Disponují silnými předpoklady k tomu, aby bavili své okolí a využívali každou příležitost k tomu, aby se mohli předvést, ukázat. Bývají často kvalifikováni jako méně zodpovědní, než jsou jejich starší sourozenci (Dostál 2007: 14). Pro benjamínky je typické: být okouzlující, společenský, vychytralý a být dobrý obchodník, upoutávat na sebe pozornost a předvádět se, svádět vinu na druhé a být intrikánský (Leman 1997: 14). Povolání, kde excelují, jsou taková, kde se musí člověk ukazovat - herectví, moderování v televizi, umění a podobně, to jsou typická zaměstnání pro benjamínky (Leman 1997: 16).

Jedním z možných vysvětlení pro jejich uvolněné chápání disciplíny a respektování pravidel je to, že bývají vychovávaní ve velmi uvolněné atmosféře, zejména v porovnání s jejich nejstarším sourozencem (Dostál 2007: 14). Do nejmladších dětí bývá investován zejména emoční kapitál rodičů, ale nároky jsou na ně, v porovnání se staršími, kladeny minimální (Vágnerová 1997: 207). Tato nesouměrná výchova může být samozřejmě nevýhodou, protože při srovnávání se staršími sourozenci se mohou cítit frustrováni. Starší sourozenci mohou být jako starší v určité fázi úspěšnější a dávaní za vzor mladšímu, pro kterého se starší sourozenec může tímto stát nedosažitelnou konkurencí. Zvrat nastává ve chvíli, kdy starší sourozenec v určitém ohledu rodinu zklame, což je příležitost, díky které může být mladší dítě pasováno do role nové naděje a starší sourozenec mu může být dáván za odstrašující příklad (Vágnerová 1997: 207).

Benjamínci díky své výhodné pozici mohou mít v životě mnoho nepříjemností, může se stát, že nebudou umět přestat být závislým na někom a také mohou navždy zůstat dětmi (Leman 1997: 209).

4.5 Dvojčata

Dvojčata vždy tvoří speciální kapitolu, ať jsou jednovaječná, či dvojevaječná (Leman 1997: 41), přičemž dvojevaječných je několikrát více.

Už při narození jsou pro ně nastavené zcela odlišné podmínky, než pro jednotlivě narozené děti.

Některá dvojčata spolu celý život soupeří, zvláště pokud jsou stejného pohlaví. Zajímavé je, že ačkoliv jsou téměř na minutu stejně stará, vždy má starší dvojče silnější sklon být vůdčí a asertivní typ, mladší dvojče se víceméně podřizuje. Čím dominantnější je jedno z dvojčat, tím může vzrůstat snaha druhého o to se mu vyrovnat a zároveň může dojít k silnému žárlení na výraznější a pozornost strhující dvojče.

Dvojčata jsou typická tím, že mají svůj vlastní svět. Často komunikují speciálním jazykem, mají vlastní kódy a myšlenky. Dokáží být k sobě navzájem výrazně více senzitivní, než jsou jiní sourozenci.

V současné době je možnost narození dvojčat mnohonásobně vyšší, než byla v historii, a to především díky asistované reprodukci. Těhotenství, porod i následná péče o dvojčata jsou velmi náročné, protože tělo ženy je primárně uzpůsobeno jednomu plodu a také porod je „dvojitý“, takže více vyčerpávající. S postnatální péčí je to podobné. Proto jsou dvojčata i v dnešní době považována za vzácnost a je jim věnována velká pozornost.

Díky ojedinělému výskytu dvojčat v historii byla námětem mýtů, legend a často byla spojována s něčím zvláštním, tajemným. V mnoha případech byla určitým způsobem spojována s bohy. V některých kulturách bylo narození dvojčat zlým znamením, někde naopak symbolem plodnosti a štěstí.

V kontextu sourozeneckých konstelací je zjištěno, že pro dvojčata je nejvýhodnější narodit se mezi sourozenci jako poslední, což se opravdu často děje. Důvodem jsou biologické změny, ženy okolo čtyřicítky mají zvýšenou pravděpodobnost, že porodí dvojčata, než ženy, kterým je dvacet (Leman 1997: 42).

4.6 Shrnutí problematiky sourozeneckých konstelací

Proměnnou, která může zcela zvrátit rodinnou konstelaci, je výrazná odlišnost v tělesné stavbě. Za tu lze považovat jakoukoliv odchylku od průměru – výšku, váhu, výraznou krásu, ale i tělesné postižení. Dalo by se do této proměnné zařadit i úmrtí sourozence.

Děti, které vyrostly pod tlakem jedné nebo snad více těchto proměnných, tím budou do života s jistotou ovlivněni. Pokud budou mít tělesně postiženého sourozence, naučí se o něj pečovat a budou s největší pravděpodobností podstatně více citliví a ohleduplní (obzvláště u mužů). V případě, že nebudou vynikat takovou krásou či postavou jako jejich sourozenci, můžou trpět frustrací a sebepodceňováním (Leman 1997: 34).

Pozice v rodině není jediným ukazatelem rozdílu mezi sourozenci, někdy může dívka narozená po chlapci zaujmout, stejně jako on, roli¹⁰ prvorozené, neboť je druhého pohlaví. Ke stejné situaci může dojít i v případě opačného pořadí pohlaví. Velmi záleží na přístupu a preferencích rodičů. Jak jsem již zmínila, pokud je mezi sourozenci věková prodleva větší než pět let, jsou děti, které dělí taková věková mezera, považováni za *kvazijedináčky* neboli *druhou linii* či *druhou rodinu* (termíny budou vysvětleny později). Jejich pozice a odstup od ostatních je staví do jiného světla než benjamínky (Leman 1997: 21). Nejvýraznější rozdíl se téměř ve všech výzkumech potvrdil mezi posledními dětmi a všemi ostatními (Schrader a Leventhal 1968: 1172).

Samozřejmě není vyloučená takzvaná výměna rolí, kdy se jedno dítě vzepře zaběhnutému pořádku a nějakou svou originální vlastností, činností, či schopností zvrátí sourozeneckou konstelaci a zaujme jinou pozici, než jaká mu byla ještě před narozením určena (Leman 1997: 180). Zajímavostí je, že ze dvou sester se začne prvorozená s větší pravděpodobností bouřit, chovat se arogantně a vzpurně, druhorozená

¹⁰Sociální role je očekávané chování jedince, které vyplývá z jeho konkrétního sociálního postavení (Giddens 1999, 553).

sestra má sklony zaujmout pozici poslušné a hodné dcery, a tím získat převahu nad starší sestrou (Adler 1995: 108).

Starší dítě získává zpravidla dominantní roli, je považováno za toho zkušenějšího a je mu tolerováno méně a více se od něj očekává. Mladší dítě se lépe naučí vyjít s lidmi a umět se podřídít, protože mu byla poskytnuta pouze submisivní role. V případě, kdy jsou sourozenci stejného pohlaví, slouží podle Schacter (1982) starší jako objekt vzoru a identifikace pro mladšího. Naopak může dojít k takzvané *sourozenecké deidentifikaci* (Vágnerová 1997: 202), která spočívá v tom, že se mladší sourozenec snaží být za každou cenu zcela odlišný, než je starší. K takovéto deidentifikaci dochází zejména v případech, kdy byly mladší děti téměř zastíněny silnou osobností staršího sourozence. (Vágnerová 1997: 202).

O pořadí narození bylo provedeno mnoho výzkumů, všechny měly jistě zajímavé závěry, za všechny zmíním jeden pozoruhodný, který se týká pozitivních a negativních vlastností dětí. Bylo zjištěno, že čím později (ve smyslu pořadí) se dítě narodí, tím stoupá počet kladných vlastností a zároveň klesá počet negativních vlastností. Při postupu od nejmladšího k nejstaršímu dítěti to funguje dle Williama K. Shradera a Theodora Leventhala přesně naopak (1968: 1172).

Tato veškerá zobecnění jsou pouhými ukazateli a častými případy, ne pravidly a jistotou.

5. VĚKOVÉ ROZDÍLY MEZI DĚTMI

Kromě vlivu pohlaví a pořadí narození hraje u vlastností sourozenců a jejich vzájemného vztahu i velikost věkové mezery mezi jejich narozením (Minnett a kol. 1983: 1064). Odborníci se shodují na tom, že by měly staršímu dítěti (dětem) být alespoň dva roky, než se narodí další. Ideální rozmezí mezi dětmi je tři a půl až pět let. Což je ideální věk, kdy má dítě již natolik vyvinuté kognitivní funkce, aby se z velké míry bez potíží

vyrovnalo s tím, že se musí o rodiče dělit. Pro děti tohoto věku je snadnější pochopit a tolerovat změny v rodině spojené s příchodem sourozence. Naopak větší věkový rozdíl ovšem často vede k pozdějšímu neporozumění si mezi sourozenci (Kramer a Ramsburg 2002: 3).

Obecně platí, že mladší děti se vyrovnají se ztrátou absolutní pozornosti hůře, než o něco starší děti. Výzkumy prokázaly, že děti do čtyřiceti měsíců věku se v takové situaci projevovaly agresivněji a frustrovaněji než děti starší (Kramer a Ramsburg 2002: 4). Kromě toho se prokázalo, že prostředí, kde mají děti mezi sebou přibližně tříleté rozestupy, je příznivé k vývoji inteligenčních faktorů. Dítě má díky staršímu sourozenci hodně pozitivních podmětů, což napomáhá k lepší slovní zásobě, chápání jazyka a řešení úkolů (Kramer a Ramsburg 2002: 5). Je ovšem nutné zvážit i jiné faktory, které mohou mít vliv na kvalitu sourozeneckého vztahu, patří mezi ně především kvalita vztahu mezi rodiči, anebo temperamentní predispozice (Kramer a Ramsburg 2002: 5). Obecně platí, že prvorození a děti, které mají se svými sourozenci větší věkový rozdíl (šest a více let), reagují na nové věci pomaleji a s větší opatrností.

Pokud spolu vyrůstají sourozenci s malým věkovým rozdílem, narůstá mezi nimi s větší pravděpodobností konkurenční vztah. Důvodem je to, že tím, že jsou si věkově velmi blízko, tak mají lépe srovnatelné schopnosti a dovednosti a zároveň s větší pravděpodobností i společné přátele, kolegy a do jisté míry i zájmy (ovlivněné věkem), jsou tudíž vystaveni větším tlakům navzájem se překonávat a nutit se být lepší, než je ten druhý (Minnett a kol. 1983: 1065). Pokud jsou děti stejného pohlaví, roste pravděpodobnost soupeření a potenciálních konfliktů, a to v důsledku větší podobnosti, než je tomu u sourozenců opačného pohlaví (Minnett a kol. 1983: 1065). Na druhé straně čím větší rozestup, tím efektivnější vztah, který připomíná staršího sourozence jako učitele a mladšího jako žáka, zvláště v případě, je-li starším dítětem dívka (Minnett a kol. 1983: 1065). Pokud je starší dívka, je prokázáno, že bude více mladšího sourozence chválit a vést k lepším výsledkům, zatímco v případě staršího

bratra je vztah k mladšímu sourozenci více neutrální – hrají si spolu, avšak bez výraznějšího projevu (Minnett a kol. 1983: 1071).

Dle výzkumu existuje skupina prvorozených dětí, která má nejkladnější vztah (nejvíce pozitivního chování) ke svým mladším sourozencům. Tato skupina je složena z dětí, které jsou o tři až čtyři roky starší než další děti v jejich rodině (Minnett a kol. 1983: 1068). Paradoxem je, že děti, které se narodily tři, až čtyři roky po prvorozeném sourozenci, měly největší sklony k sebepodceňování (Minnett a kol. 1983: 1068).

Čím více klesá věková mezera mezi dětmi, tím více roste možnost agresivnějšího chování mezi dětmi, zároveň se vše umocňuje, pokud jsou sourozenci stejného pohlaví (Minnett a kol. 1983: 1071). Pokud mezera mezi narozením je větší, má starší dítě silnější vliv k ovlivňování a učení toho mladšího, a zároveň tím je v mladším dítěti podněcováno sebepodceňování, avšak vztah mezi věkově „vzdálenějšími“ dětmi bývá hodnocen jako více pozitivní (Minnett a kol. 1983: 1071).

Věkový rozdíl mezi sourozenci někdy může zastínit vliv jejich počtu (Hirschová 2011: 13). Dle Powella a Steelmana (1990) jsou ve výhodnější pozici děti s větším věkovým rozestupem, obzvláště vzhledem k ekonomickým zdrojům. Na druhé straně menší věkový rozestup má také své výhody – matky mohou redukovat mateřskou dovolenou (spojit ji pro obě děti), a tím být kratší dobu mimo pracovní proces, čímž se ekonomická situace rodiny může znatelně zlepšit (Hirschová 2011: 13).

Jak jsem již naznačila, nezáleží jen na pořadí narození, ale kromě dalších faktorů i na věkovém rozdílu. Pokud je mezi dvěma sourozenci věková propast více let, lze hovořit o takzvané *druhé linii* (neboli *kvazijedináček*, jinak také *druhá rodina*), přičemž obě děti jsou fakticky sourozenci, avšak povahové vlastnosti a přístup rodičů spíše odpovídá tomu, že jsou každý zvláště jedináček (Dostál 2007: 16). Ke vzniku druhé linie dochází ve chvíli, kdy je mezi dětmi věkový rozdíl pět a více let, přičemž jejich vztah není konkurenční, ale starší je vzorem pro mladší

dítě (Dostál 2007: 16). Výzkum prováděný v naší společnosti potvrdil, že pořadí dětí má vliv na emoční inteligenci jedince a že nejnižší možný věkový rozestup mezi dětmi potřebný pro vznik druhé linie je v České republice šest let, a to proto, že dítě začne chodit do školy a přestane být zčásti psychicky závislý pouze na své rodině (Dostál 2007: 39).

6. GENDER A POHLAVÍ

Způsob, jakým různé kultury vymezují gender, je velice odlišný a v každé společnosti se můžeme setkat s originálním přístupem k tomuto termínu. Hned po narození je dítěti na základě pohlaví okamžitě kulturním prostředím připsán určitý gender, který se během výchovy prohlubuje a dítě si ho osvojuje. Je to nejdůležitější ikona v jeho socializaci a identifikaci. Skrze gender dochází k osvojení sociálních rolí a pochopení rozdílnosti mezi pohlavími, respektive genderem (Oakleyová 2000: 131).

Diferenciace přístupu k různým pohlavím je naznačená už v Bibli. Dělbba na ženské a mužské činnosti a role nemusela zpočátku existovat, ovšem když Eva čekala dítě, nemohla zvedat a nosit těžké předměty, těžší práce připadla na Adama. Po porodu se musela o dítě Eva starat a byla pohybově a časově omezená, kromě toho mohla otěhotnět znovu, takže těžká práce už na mužích zůstala, zatímco drobné práce spojené především s domácím prostředím připadly na ženy (Oakleyová 2000: 100). Tradiční rozdělení sociálních rolí tkví v tom, že ženy vzhledem ke své slabší tělesné konstrukci a předurčení rodit a starat se o děti, jsou spojovány s domácí sférou, péčí o domácnost a méně fyzicky náročnou prací. Ve vyspělých komplexních společnostech se tento tisíce let starý model transformoval do podoby, jakou známe dnes v naší společnosti, ovšem tradiční společenství u tohoto systému zůstávají (Oakleyová 2000: 100).

Je zřejmé, že přesto, že jsou rodiče schopní ovlivňovat počet svých dětí, nejsou schopní ovlivňovat jejich pohlaví, i pokud vezmeme v úvahu

dnešní moderní technologie (Powell a Steelman 1989: 145). Podle některých autorů se již v prenatálním období naznačuje odlišnost pohlaví, protože matky se už před porodem ke svému dítěti chovají jako k děvčátku, nebo chlapci (Oakleyová 2000: 131).

Pohlaví je beze sporu jedním z nejdůležitějších ukazatelů pro přidělování oprávnění k něčemu, či udělování sankcí za něco, což se ještě společnost od společnosti liší (Powell a Steelman 1989: 145). Stejně i rozdíly mezi pojetím maskulinity a feminity naší kulturou a rozlišováním mezi mužskou a ženskou rolí ve společnosti může být v každé kultuře zcela odlišné, a proto vše záleží na prostředí, ve kterém dítě vyrůstá a kde je vystaveno mnoha podmínkám. Odlišné role podle pohlaví mají ve společnostech specifický význam, každá z nich je spojená s určitými stereotypy a vztahují se k nim různá očekávání. Na chlapce kupříkladu bývá vyvíjen zpravidla menší nátlak v ohledu studia, protože rodiče i učitelé předpokládají, že mají pro studium horší předpoklady, než mají dívky (Vágnerová 1997: 199).

6.1 Rozdíl mezi dívkami a chlapci

Rozdíly v chování dívek a chlapců jsou velmi znatelné již těsně po narození, kdy podle výzkumů chlapci bývají více neklidní před kojením, zatímco dívky až po něm (Oakleyová 200: 55). Naproti tomu novorozená děvčátka mají pokožku, která vodí lépe elektřinu, než chlapecká, zároveň jsou citlivější na bolest a rychleji a silněji reagují na fyzické změny – odkrytí, teplo, a tak dále. Co je v této souvislosti velmi zajímavé, bylo zjištěno, že druhorozené a další děti v pořadí mají vodivější pokožku, než prvorozené dítě a to již bez závislosti na pohlaví (Oakleyová 2000: 63).

Specifičnost pohlaví je pozorovatelná i na vlastním výběru hraček. Chlapci často volí hračky symbolizující fyzickou či mechanickou aktivitu související s venkovním prostředím, dívky naopak preferují domácí prostředí a jeho tematiku – péči o panenky, činnosti spojené s estetikou a podobně (Oakleyová 2000: 46). Diferenciace chlapců a dívek roste

s věkem, což poukazuje její zakořenění v kulturním procesu socializace (Oakleyová 2000: 46). Bylo prokázáno, že dívky mají silnější tendenci plnit čas domácími pracemi, zatímco chlapci vykazují silné sklony k preferenci aktivních a organizovaných aktivit (McHale 1999: 990).

Temperament a jeho projevy vytváří, stejně jako další faktory, jeden z nejdůležitějších rozdílů mezi ženským a mužským chováním. Výrazným příkladem je agresivita a její míra. Při několika výzkumech bylo dokázáno, že u chlapců byla tolerována znatelně vyšší míra agresivity, zatímco za stejné chování byly dívky často sankciovány (Oakleyová 2000: 54).

Pokud zohledníme biologické rozdíly mezi ženy a muži, nalezneme mnoho odlišností, které vytvářejí zásadní rozdíl mezi pohlavím. Ve vztahu k behaviorálnímu vývoji člověka je pro nás nejzajímavější mozek. Muži v každém věku mají větší objem hlavy a tím i větší objem mozku než ženy, ale na aktivitě mozkových center jejich velikost nic nemění. Jinak je tomu u vazníku¹¹. Větší vazník, tedy více spojujících vláken mezi hemisférami mají ženy, a proto bývají spojovány se schopností soustředit se na více věcí najednou. Podobné rozdíly v činnosti, rozsahu a uspořádání určitých oblastí mozku mezi muži a ženami byly pozorovány především díky moderní technice. S odlišným uspořádáním a fungováním konkrétních mozkových center je spojena výše zmiňovaná emoční inteligence, schopnost řešení prostorových a logických úloh a sociálních situací (Blažek 2010: 79 – 80).

Z biologické perspektivy bych dále zdůraznila chemickou bázi psychiky a dalších procesů, které se zakládají zcela na hormonech. Hormony a jejich hladina se z velké části podílejí na psychických a kognitivních funkcích člověka. Působí na řadu funkcí v mozku, a to u každého pohlaví jiné a jinak (Blažek a Démuthová 2007: 23). Mužský mozek je delší dobu více náchylný ke vzniku vývojových poruch, za to má zodpovědnost mužský pohlavní hormon testosteron, který zpomaluje dozrávání centrální nervové soustavy (Blažek a Démuthová 2007: 23).

¹¹ Vazník (corpus callosum) je rozsáhlý útvar příčných vláken, která spojují mozkové hemisféry (Čihák 1997: 263).

U dospělých mužů je hladina testosteronu až jedenáctkrát vyšší než u dospělých žen, což zlepšuje rychlost reakcí, koncentraci, impulzivnost, prožívání nadšení a euforie a potlačuje prožívání bolesti. Testosteron bývá spojován se soutěživostí, agresivitou, projevy dominance a sklony ke konfliktům (Blažek a Démuthová 2007: 23).

Spekuluje se o vlivu pohlaví sourozenců na studijní výsledky, přičemž se vědci míjejí svými názory. Jsou tací, kteří tvrdí, že mít bratra má negativní vliv na výsledky ve škole, naopak druzí zastávají názor, že negativní vliv má sestra. Vedle těchto debat stojí Conley (2000), který zastává názor, že přítomnost sourozence opačného pohlaví negativně ovlivňuje studijní výsledky (Hirschová 2011: 13). Všeobecně se většina výzkumů shoduje, že vliv pohlaví je nejméně znatelný, výraznější faktory jsou počet, rozestup a pořadí narozených dětí (Hirschová 2011: 14).

Podle psychoanalytika Erika Eriksona je u pohlaví zásadní rozdíl mezi vnímáním prostoru. Způsob prostorového vnímání podle něj odráží lidskou anatomii. Pro dívku je důležitý vnitřní prostor (ten spojuje Erikson s dělohou), pro chlapce je prioritní vnější prostor (penis). Tato odlišná stavba těla hraje podle něj pro muže a ženy významnou roli ve vytváření rozdílného povědomí o prostoru (Oakleyová 2000: 68).

Pro zajímavost zmíním několik výzkumů. Jeden z nich provedla Patricie East z roku 1996, který ukázal, že adolescentní dívky, které mají starší sestry v reprodukčním věku, mají větší sklony k tomu být také gravidní. Stejný výzkum zjistil, že dívky z takového prostředí započnou svůj intimní život dříve, než jejich vrstevnice stejné socioekonomické i etnické skupiny (East 1996: 267). Dále výzkumy Williama K. Shrada a Theodora Leventhala v dětském psychiatrickém centru prokázaly, že chlapci mají silnější tendenci být úspěšní v řeči a školních záležitostech, zatímco dívky lépe zvládají deprese, strach, psychózy anebo krize ve vztazích (1968: 1170).

7. POČET DĚTÍ V RODINĚ

Psychický vývoj je výsledkem interakce dědičných vlastností a vnějších – především sociokulturních vlivů (Vágnerová 1997: 14). Přítomnost sourozence pomáhá dítěti k sociální stimulaci a diferenciaci. Prvorozené děti mohou další sourozence považovat za vetřelce a někoho, kdo je obírá o jejich čas s rodiči, tento fakt se prohlubuje zejména v případech, kdy je prvorozené dítě o více let starší než všechny ostatní (Vágnerová 1997: 104).

Už v období okolo osmnáctého měsíce dítě vyhledává každou příležitost k interakci, nedělá mu problém napodobovat novorozeného sourozence nebo gesta rodičů. Z tohoto ohledu je výhodné žít mezi více dětmi (ať už v kontextu rodiny, nebo vrstevníků – jesle a jiné), protože to poskytuje dostatek stimulů k psychickému vývoji. Zároveň poskytují tyto podmínky možnost vyvíjet altruistické chování a pečovatelský přístup (Vágnerová 1997: 104). Dítě vyrůstající se sourozencem má výhodu toho, že umí komunikovat se sobě rovnou osobou, což je pozitivní faktor při komunikaci s vrstevníky. Sourozenec je nedílnou součástí každodenního života, jako jsou rodiče, a jejich vzájemný vztah by měl být obohacující (Vágnerová 1997: 201).

Trochu jinak to funguje i v případě, kdy je v rodině více chlapců a jen jedna dívka, ta nezávisle na pořadí, ve kterém se narodila, na sebe strhne veškerou pozornost, protože je díky svému pohlaví výjimkou. To má zákonitě fatální vliv na chlapce narozeného těsně před ní i na chlapce následujícího těsně po jejím narození (Leman 1997: 31).

Vliv velké rodiny může být do jisté míry i pozitivní. Další sourozenci totiž mohou zlepšit akademické schopnosti dětí. Výrazný je fakt, že děti se musí v rámci větší rodiny naučit vyrovnat se změnami a plnit více povinností v domácnosti, což vede k výraznému zlepšení improvizčních a manažerských dovedností (Hirschová 2011: 28). A pokud mají rodiče více dětí, jejich nároky a představy o naplnění jejich budoucnosti jsou

rozděleny mezi děti na základě jejich předpokladů a studijních výsledků (Vágnerová 1997: 205).

8. INTELIGENCE

Inteligenci není možné vyjádřit jedním číslem, a proto se často rozděluje do oblastí – verbální, numerická, analytická a prostorová složka. Vynikající verbální aktivitou se pyšní zejména dívky a to nejvíce v předškolním věku. Dívky lépe a dřív mluví a čtou, používají delší věty a artikulují lépe než chlapci. Tento fakt se okolo desátého roku stírá, ovšem v gramatice a pravopisu si vedou dívky v průměru lépe po celou dobu školní docházky. Co se týká numerických schopností, s rostoucím věkem mají lepší výsledky chlapci. V prostorových úkolech a orientaci se výsledky dívek a chlapců liší, stejně tak koncentraci na jedinou věc ovládají obě pohlaví odlišně (Oakleyová 2000: 68).

Takzvaná *Confluence theory* kterou vytvořili Zajonc a Markus (1975) se zabývá psychologickým vysvětlením o relaci mezi IQ a velikostí rodiny, pořadím narození a věkovým rozestupem. Tato teorie spočívá v tom, že s každým novým dítětem v rodině klesá intelektuální úroveň rodinného prostředí, která má nejsilnější tendenci ovlivňovat nejmladší děti. Prvorozený má v tomto ohledu velmi silnou výhodu (Hirschová 2011: 20). Až na několik málo výjimek dospěly výzkumy a studie k závěru, že s rostoucím počtem sourozenců se zvyšuje negativní vliv na kognitivní a intelektuální vývoj a dosažené vzdělání dítěte (Hirschová 2011: 11).

U větších rodin s více dětmi by mohl být efekt pořadí narození zakryt efektem počtu sourozenců (Hirschová 2011: 12). Je zřejmé, že děti, které se narodí dříve, mají zcela jiné možnosti na vzdělávání, než děti, které se narodí později (Hirschová 2011: 12). Francis Galton shromáždil zejména v šedesátých letech devatenáctého století studie o inteligenci, ve kterých zjistil mimo jiné, že mezi významnými vědci převládají ti, kteří byli narozeni jako první dítě svých rodičů (Dostál 2007: 5).

Nejen počet sourozenců, ale i četnost a kvalita sociálních stimulů během socializace mohou pozitivně i negativně ovlivnit inteligenční schopnosti. NICHD Study of Early Child Care například prokázala, že lepší skóre v matematice na základní škole souvisí s intenzivní péčí v období dětství před nástupem do školy. Stejně to funguje i se čtením a paměťovými funkcemi. Čím více času a pozornosti věnoval rodič dítěti, tím lepší paměť mělo, na druhou stranu bylo také podstatně konfliktnější. Více hodin péče je tedy spojováno nejen s větší hustotou konfliktních situací, ale zároveň s horšími sociálními schopnostmi vůbec. Tyto zprvu markantní rozdíly se ovšem stírají v období třetí třídy, takže je velmi pravděpodobné, že vývoj dítěte je nezávislý na kvalitě, množství a typu péče. Na druhé straně si dítě od nízkého věku s sebou nese návyky jak plnit úkoly, jak se k nim zodpovědně, nebo nezodpovědně stavět, což musí být alespoň minimálně výchovou ovlivněno (Early Child Care and Children's Development in the Primary Grades: Follow-up Results from the NICHD Study of Early Child Care, 2005). Vyšší kvalita péče o dítě v předškolním věku byla spojena i s lepšími jazykovými dovednostmi a plněním paměťových úkolů (Early Child Care and Children's Development in the Primary Grades: Follow-up Results from the NICHD Study of Early Child Care, 2005).

Častý výskyt prvorozených ve skupinách s výbornými výsledky naznačuje, že během socializace a vývoje dítěte je prvorozený potomek s největší pravděpodobností vystaven více podmětům a stimulům (především ze strany rodičů), které napomáhají jeho intelektuálnímu vývoji. Zároveň je první dítě vystaveno podstatně více tlakům, které ho nutí k lepším výsledkům a napomáhají ve vývoji osobnostních rysů (Chittenden a kol. 1968: 1224). Byl proveden výzkum, kdy se porovnávaly výsledky sourozenců podle školních výsledků v databázi školy. Výsledkem byla jasná favorizace prvorozených dětí. Tento fakt byl dokázán s ještě větší platností pro případy, kdy je starší dívka, a to bez ohledu na pohlaví jejího mladšího sourozence (Chittenden a kol. 1968: 1223). Z druhé strany je méně vystaveno podnětům od svých vrstevníků,

než je druhé dítě, které vyrůstá se svým sourozencem, a vyvíjí se tím v druhém dítěti lepší komunikační dovednost.

9. TRANSKULTURNÍ SROVNÁNÍ

Vnímání rodiny, vlastností a vůbec celého světa se kulturu od kultury liší. Uvedu několik informací o vlivu pořadí narození v jiných („mimozápadních“) kulturách.

9.1 Přístupy v České republice

V posledním desetiletí dvacátého století prošla Česká republika zásadními změnami ve směru strategií vytváření rodiny. To je i důvod, proč výrazně klesla porodnost a posunula se hranice pro věk porodu prvního dítěte směrem nahoru. Na straně druhé přežily názory na ideální počet dětí, který zůstává u počtu dvě, a to velmi vyrovnaně a dlouho (Šťastná 2007: 721). Podle chicagské školy je důvodem k poklesu porodnosti kladení důrazu na vyšší kvalitu výchovy – čím méně dětí, tím více prostředků k jejich výchově a vzdělání, a tím pádem i kvalitnější vyhlídky a větší šance na úspěch na trhu práce (Šťastná 2007: 724).

Počet dětí prokazatelně koresponduje s výší dosaženého vzdělání – čím vyšší vzdělání, tím méně dětí. Více než pětina vysokoškolsky vzdělaných žen preferuje pouze jedno dítě (Šťastná 2007: 725 - 729). Dalšími faktory, které přímo ovlivňují počet dětí, které žena bude mít, jsou vedle úrovně dosaženého vzdělání a s ním související socioekonomický status, dále věk, rodinný a zdravotní stav, náboženské vyznání a v neposlední řadě i velikost její orientační rodiny (Šťastná 2007: 725).

9.2 Zajímavosti a odlišnosti jiných kultur

S každou pozicí a pohlavím je spojena řada zajímavostí napříč celým světem. Není možné obsáhnout v práci tak malého rozměru všechny

jinakosti. Často je více popisováno postavení synů, bývá zdůrazňována jejich důležitost a jejich pořadím narození se často podrobněji vykresluje a mnohdy i mění.

Především asijské země jsou známé tím, že je v nich pozorována značná preference určitého pohlaví, obvykle synů. To vede v mnoha případech k tomu, že rodiče přeruší těhotenství, když se ukáže, že plod je nežádaného pohlaví. Běžnou praxí je skončit rozšiřování rodiny po narození chlapce, než dívky (Park 1983: 333). Dva nejčastější modely rodiny jsou: malá rodina obsahující převážně chlapce a velké rodiny, které se skládají z většího počtu dívek a jsou zakončeny nejmladším chlapcem. To jsou nejtýpickejší strategie budování asijské rodiny, konkrétně v Koreji (Park 1983: 349).

Podle výzkumu mezi sto dvaceti ženami pracujícími v oděvních závodech v Bangladéši se ukázalo, že silný patriarchální příbuzenský systém nutí ženy, aby byly silně závislé nejprve na svých otcích, později manželech a poté synech. Proto je také pro bangladéšskou rodinu nezbytné, aby disponovala synem. Synové jsou nezbytní proto, aby zabezpečili své rodiče ve stáří. Dcery nejsou vůbec důležité, naopak, jsou velmi „nevýhodnými“ potomky, protože se do nich musí investovat, avšak dcera v rodině nezůstává, vdá se do jiné rodiny a není tedy výhodné platit studia a plýtvat energií na výchovu dcery, když je pro rodiče nejvíce užitečný syn, který se o ně později postará (Ahmed a Bould 2004: 1332). Tento systém vyžaduje kromě jiného absolutní nezbytnost ženské podřízenosti, protože žena nemůže říct, že už nechce dítě, musí mít alespoň jednoho syna. Potřeba syna je pro tento systém prvořadá a vzhledem k vysoké míře úmrtnosti je vyžadováno mít synů víc (Ahmed a Bould 2004: 1332). Rodinnou past je těžké vyřešit, protože ačkoliv lze manželství rozvést bez udání důvodu na manželovu žádost, většinou se tak nestane, protože muslimské zákony dovolují muži mít až čtyři manželky, rozvod tedy ani v okamžiku rozchodu názorů nenastane. Často muslimské právo sice vyžaduje, aby měl k další svatbě muž povolení od první ženy, ale tato povinnost se nedodrhuje často. Nezřídka kdy tím

první ženu připraví o důležité ekonomické zázemí pro ni a její děti (Ahmed a Bould 2004: 1333).

V závislosti na pořadí narození a zvláště pozici synů mezi sourozenci se kultury liší. Zvláštní postavení mladších bratrů, které je možné pozorovat u kultur po celém světě. Například v kultuře *Mekeo* v Jihozápadní části Papuy Nové Guiney jsou nebezpečné síly, magie a čarodějnictví spojeny s postavou mladšího bratra, zatímco reálné (politické, ekonomické, atd.) síly jsou spojovány se starším bratrem (Jackson 1977: 349). Na Madagaskaru jsou s mladšími syny spojené okrajové společenské pozice. U *Dahomejců* a *Pygmejů* je osoba mladšího syna ztělesněním chytrosti a velkého nadání (Jackson 1977: 349). V mytologii západní kultury jsou tendence, které ukazují prvního syna jako poraženého – Kain a Ábel, Jákob a Ezau, Josef a jeho bratři, a tak podobně. Často jsou tyto příběhy vykládány s důrazem na nedostatečnost nadřízených v opozici k chytrosti a vynalézavosti podřízených. V tradičních příbězích je tedy stavěna síla pozice a statusu proti osobním schopnostem (Jackson 1977: 349).

Kultura *Kuranko* ze Sierra Leone, která žije ve velkých kmenových vesnicích a pěstuje rýži, je jedním z příkladů odlišného vnímání příbuzenských vztahů a důležitostí synů a jejich pozice. Generační skupiny jsou u *Kuranko* stanoveny v šesti stupních, přičemž zahrnují i „generaci staršího bratra“ a „generaci mladšího bratra“. Na druhé straně to ale dle jejich pořekadla funguje tak, že „banány vyrostlé na jednom stonku jsou jednoho druhu, jiného, než banány na stonku druhém“ – takže další neformálně praktikované rozlišování funguje způsobem dělení na vlastní a nevlastní sourozence (Jackson 1977: 345). Zároveň, pokud se podíváme na tuto společnost bez důrazu na mužské pohlaví, disponuje jazyk *Kuranko* speciálními pojmy pro pojmenování mladšího a staršího potomka (Jackson 1977: 345). Lidé *Kuranko* také zastávají názor, že sourozenci budou mít mezi sebou neustálé konflikty, a to z toho důvodu, že mladší sourozenec neuznává pozici toho staršího. Na věku totiž závisí pozice a status (Jackson 1977: 346). Hlavním hierarchizačním

principem u *Kuranko* je vlastnictví, tím pádem i velení a řízení. Vlastnictví je odstupňováno v rodině – otec vlastní manželku a děti, žena zčásti vlastní děti, a tak dále. V pořadí sourozenců jsou tyto stupně také promítnuty. Dokonce se hovoří o takzvané „nadřazenosti linie děložního původu“ (superiority of the uterine line of descent), (Jackson 1977: 346). V lingvistickém kódu jsou ze zásady zahrnuty všeobecné představy o méněcennosti a nutné podřízenosti žen.

Mezi další z kulturních stereotypů patří představa, že nejstarší syn je budoucím nástupcem svého otce, zatímco u druhorozeného syna nepřipadá nástupnictví absolutně v úvahu. Praxe se může lišit, ale představa následnictví prvorozeného syna zůstává dogmatem (Jackson 1977: 347). Již před tisíci lety byla na území České republiky ustanovena primogenitura (pravidlo práva na nástupnictví na trůn pro prvorozeného syna), pokusil se ji nastolit již okolo roku 1055 Břetislav I., ale až za doby Přemysla Otakara I. Byla zavedena a dodržována natrvalo (Veselý 2003: 35) Už to tento fakt je známkou toho, že prvorozený syn měl i v hluboké minulosti znatelně významnější postavení, než jeho další sourozenci.

10. ZÁVĚR

Pokusila jsem se zaměřit moji práci jako kompilaci různých článků či knih autorů, kteří se problémem vlivu sourozeneckých konstelací na vývoj osobnosti člověka již dříve zabývali nebo zabývají. Jsou to především obory antropologie, psychologie, teorie rodiny, sociologie a podobně.

Na utváření naší osobnosti a konkrétních rysů povahy má naše pořadí narození silný vliv, ovšem sourozenecká konstelace není jediným faktorem, který naši povahu formuje, ačkoliv patří mezi hlavní. Dalšími činiteli jsou počet sourozenců; postoje, založení rodičů a jejich vzdělání, s čímž úzce souvisí sociální a ekonomické zázemí rodiny; rodinné prostředí vůbec; dále průběh socializace a v neposlední řadě kultura, která silně formuje okolí kolem nás a utváří naše specifické chápání a vnímání světa, které se poté promítá do našeho jednání.

Každá sourozenecká konstelace má svůj specifický kontext a důsledky. Prvorození jsou například více ctižádostiví a mají rádi zaběhnuté pořádky, zatímco mladší sourozenci mají sklony k boření starých tradic a předvádění se. Přesto nelze s jistotou určit, která pozice je nejlepší, nejhorší, nejvýhodnější či nejméně výhodná. Každá s sebou nese určité typické znaky, které člověka v určité situaci zvýhodňují a naopak. Všechny tyto aspekty směřují náš život a projevují se v našem chování jak v každodenních situacích, tak v důležitých životních rozhodnutích. Není ovšem vyloučené, že nejdou tyto aspekty potlačit nebo dokonce změnit.

11. SEZNAM LITERATURY

- ADLER, A. (1995): Smysl života. Praha: Práh
- AHMED, S. S., BOULD, S. (2004): One Able Daughter is Worth 10 Illiterate Sons: Reframing the Patriarchal Family. *Journal of Marriage and Family*, Special Issue: International Perspectives on Families and Social Change, No. 5.: 1332-1341
- BLAŽEK, V. (2010): Stručný přehled neuropsychologie a psychobiologie. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni
- BLAŽEK, V., DÉMUTHOVÁ S.(2007): Od genu SRY přes psychické pohlavní rozdíly po rodové role. In: Budil, I. T., Blažek V.(eds) Dědičnost, osobnost, společnost. Praha: Dryada, 21 - 28
- BOOTH, A., KEE, H. J. (2005): Birth Order Matters: The Effect of Family Size and Birth Order on Educational Attainment. Centre of Economic Policy Research – Discussion paper, No. 506
- BUDIL, I. T. (2003): Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: Triton
- BUKOVSKÁ, B. (2011): Konstrukce generové identity u dětí od tří do pěti let. Diplomová práce, katedra antropologických a historických věd FF Západočeské univerzity v Plzni
- CACERES-DELPINO, J. (2005): The Impacts of Family Size on Investment in Child Quality. Department of Economics, Universidad Carlos III. Madrid
- COLLARD, R. R. (1968): Social and Play Responses of First-Born and Later-Born Infants in an Unfamiliar Situation. *Child Development*, No. 1.: 325-334
- ČIHÁK, R. (1997): Anatomie 3. Praha: GradaPublishing
- DOSTÁL, D. (2007): Pořadí narození a emoční inteligence. Ročníková práce, katedra psychologie FF Univerzita Palackého v Olomouci
- DRAPELA, V. J. (2011): Přehled teorií osobnost. Praha: Portál
- EAST, P. L. (1996): The Younger Sisters of Child bearing Adolescents: Their Attitudes, Expectations and Behaviors. *Child Development*, No. 2.: 267-282
- GIDDENS, A. (1999): Sociologie. Praha: Argo
- GOLEMAN, D. (1997): Emoční inteligence. Praha: Columbus
- HAMER, D., COPELAND P. (2003): Geny a osobnost, biologické základy člověka. Praha: Portál

HILL, J. E., YANG, CH., HAWKINS, A. J., FERRIS, M. (2004): A Cross-Cultural Test of the Work – Family Interface in 48 Countries. *Journal of Marriage and Family*, Special Issue: International Perspectives on Families and Social Change, No. 5.: 1300-1316

HIRSCHOVÁ, M. (2011): Vliv sourozeneckých konstelací na studijní výsledky. Diplomová práce, katedra sociologie FF Západočeské univerzity v Plzni

CHITTENDEN, E. A., FOAN, W. M., ZWEIL, D. M., SMITH, J. R. (1968): School Achievement of First- and Second-Born Siblings. *Child Development*, No. 4.: 1223-1228

JACKSON, M. (1978): Ambivalence and the Last-born: Birth Order Position in Convention and Myth. *Man, New Series*, No. 2.: 341-361

KRAMER, L., RAMSBURG, D. (2002): Advice Given to Parents on Welcoming a Second Child: A Critical Review. *Family Relations*, No. 1.: 2-14

LEMAN, K. (1997): Sourozenecké konstelace. Praha: Portál

MCHALLE, S. M., CROUTER, A. C., TUCKER, C. J. (1999): Family Context and Gender Role Socialization in Middle Childhood: Comparing Girls to Boys and Sisters to Brothers. *Child Development*, No. 4.: 990-1004

MINNETT, A. M., VANDELL, D. L., SANTROCK, J. W. (1983): The Effects of Sibling Status on Sibling Interaction: Influence of Birth Order, Age Spacing, Sex of Child, and Sex of Sibling. *Child Development* 54: 1064-1072

NICHD Early Child Care Research Network: 2005 – Early Child Care and Children's Development in the Primary Grades: Follow-up Results from the NICHD Study of Early Child Care. *American Educational Research Journal*, No. 3.: 537-570

OAKLEYOVÁ, A. (2000): Pohlaví, gender a společnost. Praha: Portál

PARK, CH. B. (1983): Preference for Sons, Family Size, and Sex Ratio: An Empirical Study in Korea. *Demography*, No. 3.: 333-352

POWELL, B., STEELMAN, L. C. (1989): The Liability of Having Brothers: Paying for College and the Sex Composition of the Family. *Sociology of Education*, No. 2.: 134-147

RENZETTI, C. M. (2003): Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum

RETFERFORD, R. D., SEWELL, W. H. (1991): Birth Order and Intelligence: Further Tests of the Confluence Model. *American Sociological Review*, No. 2.: 141-158

SHRADER, W. K., LEVENTHAL, T.(1968): Birth Order of Children and Parental Report of Problems. *Child Development*, No. 4.: 1165-1175

ŠŤASTNÁ, A.(2007): Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis*, No. 4.: 721-745

VÁGNEROVÁ, M.(1997): *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum

VESELÝ, Z. (2003): *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epoque

12. RESUME

Birth order may have strong influence to baby's position in the family, and his ability and later relations, his relationships and attitudes to the social structure and determines a characteristic personality traits that are already early significantly reflected in their behavior.

Sibling's constellation is not the only factor that shapes our nature, although it is one of the principles. Other factors are the number of siblings, attitudes, disposition of parents and their education, which is closely linked with social and economic background of the family, family environment at all; further socialization process and ultimately a culture that strongly shapes the environment around us and creates our specific understanding and perception of the world which are reflected in our actions.

All these aspects lead our lives and manifest in our behavior, both in everyday situations and in important life decisions. But it is possible that these aspects do not suppress or even change.